

**„Kiri ütleb, et peab tuginema vene teadusele...“ ÜK(b)P
Keskkomitee 16. juuli 1947. aasta kinnine kiri professorite
N. Kljujeva ja G. Roskini süüasjas ja selle ajaloolisest kontekstist**
Tõnu Tannberg

Eesti kuulumise tõttu pikalt Vene impeeriumi ja hiljem Nõukogude Liidu koosseisu on meie ajaloo allikaline baas üpriski laiali paisatud. Tervikuna võttes asuvad Eesti ajaloo põhiallikad küll Eesti arhiivides, kuid enamiku olulisemate teemade uurimisel ei saa mööda minna ka Venemaa arhiivides asuvatest allikatest, eriti Vene impeeriumi ja Eesti NSV ajastut silmas pidades. Käesoleva publikatsiooni eesmärgiks ongi tutvustada dokumenti, mida võib pidada üheks võtmeallikaks Teise maailmasõja järgse NSV Liidu sisepoliitiliste olude uurimisel ning mille tundmine koos ajaloolise kontekstiga aitab senisest paremini mõista ka sovetiseerimisprotsessi eri tahke sõjajärgses Eesti NSVs. Selleks dokumendiks on Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee 16. juuli 1947. aasta kinnine kiri professorite Niina Kljujeva ja Grigori Roskini süüasjas, mille koostamise eellugu, tähtsust, tagajärgi ja eripalgelist mõju ühiskonnale alljärgnevalt kõige üldisemas plaanis markeerime.¹

Sõja-aastad (1941–1945) mõjutasid NSV Liidus oluliselt kõiki ühiskonna tahke, sealhulgas ka teadusvaldkonda. Sõja ajal ja järel laienes oluliselt NSV Liidu teaduse institutsionaalne baas, kasvas teadlaste prestiiž ühiskonnas ja võimaladviku silmis. Kõige kõrgemal tasemel tunnustati teadlaste panust võidu sepitsemisel. See tõi endaga kaasa Nõukogude võimu ajaloos enneolematu teaduse rahastamise ja sel „rindel“ töötavate inimeste sotsiaalse staatuse kasvu ühiskondlikus hierarhias. 1946. aasta märtsis tõsteti oluliselt uurimisinstituutide teadlaste ja kõrgkoolide õppejõudude palku ning kehtestati mitmed muud privileegid. Usaldusest teaduse vastu kõneleb ka tõsiasi, et sõja lõpuaastatel kutsuti esimest korda ÜK(b)P KK teaduse osakonna juhtkonda tööle tunnustatud teadlasi, kes hakkasid kureerima riigi teaduspoliitikat. Veelgi olulisemaks muutuseks oli aga nõukogude teadlaste rahvusvaheliste kontaktide avardumine, mis sai võimalikuks tänu sõja ajal sõlmitud liitlasi suhetele Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Prantsusmaaga (Krementsov 1997).

1945. aasta suvel korraldati Moskvas suurejooneliselt Vene Teaduste Akadeemia asutamise 220. aastapäeva tähistamine. Sellele pidulikule üritusele kutsuti NSV Liidu liitlasriikidest üle 100 väliseadlase, kellele korraldati Kremli lisaks muudele üritustele ka eraldi pidulik vastuvõtt, kus välisasjade rahvakomissar ja valitsusjuhi asetäitja Vjatšeslav Molotov tõstis toosti nõukogude ja välismaa teaduse „tiheda koostöö“ eduks (Jessakov 2007). Nii oli Kremli juhtkond loobumas kahe – nõukogude ja lääne – teaduse kontseptsioonist ühtse

¹ Eestikeelses erialakirjanduses on Kljujeva ja Roskini „süüasjast“ ja kinnisest kirjast vaid riivamisi juttu olnud (Veskimägi 1996, 2005; Selart 2017 jmt).

maailma teaduse kasuks. Need muutused lubasid nõukogude teadlastel optimistlikumalt tulevikku vaadata ja loota, et siseriiklikult ideoloogiline kontroll veelgi pehmeneb ning edaspidigi võimaldatakse eriliste takistusteta edendada teadussidemeid välismaa kolleegidega.

Paraku need lootused ei täitnud, kuna mängu astusid välispoliitilised tegurid, mis viisid järk-järgult sõjaaegsete liitlassuhete murenemiseni ja uue vastasseisu – külma sõja – väljakujunemiseni. Rahvusvahelise konteksti teisenemine² muutis kardinaalselt NSV Liidu sisepoliitilisi olusid. Õigupoolest juba 1945. aasta augustis ameeriklaste poolt aatomirelva kasutamine Jaapani vastu, mis oli Kremlile täielikuks ootamatuseks, andis uue aktsendi ka NSV Liidu teaduse rahvusvahelistele kontaktidele. Alanud võidurelvastumine tõstis veelgi esile teaduse edendamise vajadust ja vastandumise muu maailmaga.

1946. aastal valijate ees kõneledes ütles Jossif Stalin selgelt välja, et tuleb laiendada teadusasutuste võrku oma ressurssidele tuginedes ning „lähemal ajal mitte üksnes järele jõuda, vaid ka ületada teaduse saavutusi meie maa piiride taga“ (Stalin 1946). Selle ülesande täitmiseks oli vajalik ühiskonna mobiliseerimine ja uuesti allutamine jäigale ideoloogilisele kontrollile, mis sõja ajal oli tuntavalt peaaegu kõikides ühiskonnaelu valdkondades leevenenud. Pärast sõja lõppu ühiskonnas valitsenud ootustele, et režiim pehmeneb, tehti kiire lõpp ja napilt aasta pärast Saksamaa üle võidu saavutamist seisis ühiskond silmitsi sisepoliitiliste olude uue karmistamisega.

Põhimõttelist pööret sisepoliitikas tähistasid 1946. aasta hilissuvel avaldatud ÜK(b)P KK ideoloogiaotsused Leningradi kirjandusajakirjade („Ajakirjadest „Zvezda“ ja „Leningrad““), draamateatrite repertuaari („Draamateatrite repertuaarist ja selle parandamise abinõudest“) ja kinovaldkonna („Kinofilmist „Suur Elu““) kohta.³ Vormiliselt häbimärgistasid need otsused konkreetse kultuurivaldkonna väljapaistvaid esindajaid, kuid Kremli tegelikuks eesmärgiks oli kogu vaimuelu ja haritlaste suukorvistamine ning kindlatesse ideoloogilistesse raamidesse surumine (Hlevnjuk 2016: 252–253).

1946. aasta ideoloogiaotsuseid on õigusega peetud senises ajalookirjanduses oluliseks pöördepunktiks NSV Liidu sisepoliitilises elus (Karjahärm, Luts 2005; Karjahärm, Sirk 2007; Tomoff 2006; Herrala 2012; Vlassova 2010; Babitšenko 1994 jmt). Need otsused, mis ka kohe ajakirjanduses avaldati, võeti kohustuslikus korras nii üleliidulisel kui liiduvabariiklikul tasandil arutelu alla loomeliitutes, teadusasutustes, kõrgkoolides jmt asutustes. Oluliseks

2 Oluliseks rajajooneks on 1946. aasta märtsis Fultonis Inglismaa sõjaaegse peaministri Winston Churchilli poolt peetud kuulus kõne NSV Liidu sulgumisest „raudse eesriide“ taha.

3 1946. aasta otsustele lisandub hiljem, 1948. aasta veebruaris vastuvõetud ÜK(b)P KK otsus „V. Muradeli ooperist „Suur sõprus““ (vt eestikeelset publikatsiooni: ÜK(b)P Keskkomitee otsused 1953). Siiski tasub meele pidada, et trükkis avaldati need keskkomitee otsused kärbetega, mistõttu uurimistöös on mõistlik kasutada algversioone, mis on nüüdseks kõik publitseeritud (vt nt Literaturnõi front 1991, Stalin i kosmopolitizm 2005 jmt).

institutsionaalseks veduriks nende arutelude suunamisel sai 1946. aasta juunis ÜK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni valitsuse poolt asutatud uus ajaleht Kultuur ja Elu⁴, kus avaldati kõige olulisemad ametlikud dokumendid ning juhtkirjade ja teemakohaste artiklitega kujundati üldist ideoloogilist fooni ühiskonnas.

Ka Eesti NSV sõjajärgse perioodi vaimuelu sovetiseerimise eri tahkude käsitlemisel on erialakirjanduses tähelepanu pööranud just 1946. aasta ideoloogiaotsuste. Viidatud otsused olid kahtlemata olulised tähised, kuid mitte ainukesed vahendid uue ideoloogilise raamistiku pealesurumisel. Nii ongi enamasti märkamata jäänud tõsiasi, et kontrolli kehtestamine ühiskonna vaimuelu üle sõjajärgsetel aastatel oli hoopis eripalgelisem ja nüansirikkam protsess, kui esmapilgul paistab. Ühtlasi tuleb arvestada, et seda protsessi mõjutasid lisaks ideoloogiale sisemine võimuvõitlus Kremli võimuladvikus, rahvusvaheline olukord ja kõige enam 1945. aastal generalissimuse tiitliga pärjatud Jossif Stalini ettekujutus NSV Liidu kohast maailmas ja sellest, kuidas peab nõukogude ühiskond siseriiklikult rahu aja tingimustes arenema (vt Stalini kohta: Hlevnjuk 2015; Gorlitzki, Khlevniuk 2004 jt).

Stalin kasutas ühiskonna ideoloogilisele kontrollile allutamisel mitmesuguseid vahendeid, kusjuures mitmed nendest ei jõudnud tollal – vahetult sündmuste toimumise ajal – üldse avalikkuse ette. Nii mõnegi salajase kontrollimehhanismi mõju aga oli hoopis laiem, nagu ka viidatud 1946. aasta ideoloogiaotsustel.

Stalini eestvedamisel leidis sõja ajal ja järel aset imperiaalse ideoloogia reanimeerimine üheskoos nõukogude patriotismi propageerimisega. Stalin kasutas elanike sõja ajal esile tulnud loomulikku patriotismi oskuslikult ära, hakates kultiveerima ametlikku nõukogude patriotismi eesmärgiga tasalülitada ühiskonnas tekkinud „ebaterveid“ meeleolusid – eelkõige poolehoidu läänemaailma suhtes. Sõda oli paradoksaalsel kombel andnud võimuluse miljonitel inimestel, eelkõige Punaarmee sõduritel ja ohvitseridel oma silmaga näha, et nõukogulik heaolu ei kannatanud välja võrdlust läänemaailma tegelikkusega. Stalini jaoks olid kõik inimesed, kes mingil moel puutusid kokku muu maailmaga (sh ka sõjavangid ja Saksamaale sunniviisiliselt tööle viidud Nõukogude kodanikud), märgistatud ja potentsiaalselt ohtlikud. Ka kirjanike, kunstnike, teadlaste ehk laiemalt kogu haritlaskonna seas olid Stalini arvates lääne ees kummardamine levinud (Brandenberger 2002; Jessakov, Levina 2001, 2005; Fatejev 1999).

Neid inimesi, kes eri põhjustel olid muu maailmaga kokku puutunud, ei saanud tervikuna ühiskonnast isoleerida, küll aga taas ametliku ideoloogia rüppe tuua. Selleks mõeldigi välja mastaapne ideoloogiline kampaania läänemaailma ja selle elulaadi diskrediteerimiseks ning ametliku nõukogude patriotismi kehtestamiseks. „Lääne ees lõmitajate“ vastase kampaania ellukutsumise telgitagustele heidavad valgust kirjanik Konstantin Simonovi

4 Rahvas seas sai see väljaanne pisut teistsuguse nime: Kultuur või Elu.

mälestused. Ta oli 14. mail 1947. aastal Kremliis Stalinilt otsesõnu kuulnud, et hoolimata sõja võitmisest ja tohutute kannatuste üleelamisest ei tunneta vene rahvas saavutatu suurust ja vaatab endiselt läänemaailma poole alt üles. Stalin oli veendunud, et rahvale, eelkõige just vene rahvale tuleb tagasi anda eneseusk, seda pidevalt turgutades ning ühtlasi hakates resoluutselt võitlema kõikvõimalike välismõjudega. (Simonov 1990: 112–113.)

Seda kampaaniat dirigeeris Kremliis vormiliselt ÜK(b)P KK sekretär Andrei Ždanov, kuid kõik kampaania sisulised aktsendid pani tegelikult paika Stalin. Kampaania käivitamise organisatsiooniliseks vormiks oli nn aukohtute loomine ÜK(b)P KK 28. märtsi 1947. aasta otsuse „Aukohtutest NSVL-i ministeeriumidest ja keskasutustes“ alusel. Aukohtute ülesandeks pidi selle otsuse järgi olema NSV Liidu riigiasutuses aset leidnud „antipatriootlike, riigivastaste ja ühiskonnastaste“ üleastumiste ja tegude arutamine, ühiskondlik hukkamõist või „süüasjade“ suunamine juurdlusorganitele. Aukohtud valiti ametiasutuste töötajate seast enamasti aastaste volitustega.⁵ Selliste ühiskondlike organite loomise eeskujuks olid Vene impeeriumis sõjaväes tegutsenud ohvitseride aukohtud, mille ülesandeks oli distsipliini tagamine ja armee lahinguvõime tõstmine. Nõukogulik aukohus oli mõeldud ühiskonna kasvatamise vormiks, uueks vahendiks tärkava teisitimõtlemise vaoshoidmiseks, distsiplineerimaks partei- ja riigiparaadi ametnikkonda ning hoidmaks eriti haritlaskonda vajalikes ideoloogilistes raamidest (Zubkova 1999: 187–188).

Mõistagi oli aga ulatuslikuma kampaania käivitamiseks, n-ö esimeseks ühiskondlikuks näidishukkamiseks vaja „süüdlasi“, kelleks Stalin valis professorid Niina Kljujeva (1898–1971) ja Grigori Roskini (1892–1964), abielupaari, kes juba enne sõda oli välja töötanud perspektiivseks peetud vähiravimi krupiini (Inn preparaas KR).⁶ Teadlaste uurimistöö jätkus ka sõja ajal, autorid avaldasid sel teemal mitu artiklit ja nende teadustöö tulemused leidsid laialdast vastukaja sama teemaga tegelevate teiste riikide teadlaste hulgas. Nõukogude vähiuuringud pakkusid erilist huvi Ameerika Ühendriikidele, kus oldi kõige kõrgemal tasemel huvitatud kahe riigi vaheliste teaduskontaktide laiendamisest, sealhulgas meditsiini valdkonnas. 1946. aasta juunis külastas Ameerika Ühendriikide suursaadik Moskvas Walter B. Smith Kljujeva laborit ja mõni aeg hiljem tegi ettepaneku kahe riigi koostööks vähiuuringute alal. Sama meelt oldi ka Moskvas. Ühtlasi tegi ameeriklaste huvi Kljujeva ja Roskini teadustöö vastu nende nimed tuttavaks Kremli võimuladvikus.

1946. aasta lõpus siirdus Ameerika Ühendriikidesse esinduslik NSV Liidu delegatsioon, et tutvuda Ameerika Ühendriikide tähtsamate vähiuuringute keskustega. Delegatsiooni juh-

5 1947. aasta aprillist kuni oktoobrini loodi NSV Liidus aukohtud kokku 82 ministeeriumis ja keskasutuses. 1947. aasta septembris loodi aukohus ka ÜK(b)P KK aparatis, järgmise aasta aprillis ÜK(b)P KKs ja NSV Liidu Ministrite Nõukogus.

6 Suurepärase uurimise Kljujeva ja Roskini teadlastest ja vähiravimi väljatöötamisest on kirjutanud Nikolai Kremntsov (Kremntsov 2002).

tis NSV Liidu Meditsiiniteaduste Akadeemia akadeemik-sekretär Vassili Parin, kel oli kaasas Kljujeva ja Roskini preparaati KR käsitleva äsjaavalminud monograafia käsikirja ja ampull ravimiga, mis anti teadusinformatsiooni vahetuse korras ameeriklastele. Seda tehti võimudega kooskõlastatult, kuid 1947. aasta alguses otsustas Stalin, et seda tuleb käsitleda kui riigisaladuse reetmist. Nii oli ka ettekääne ja esimesed sobiva kategooria „süüdlased“ lääne ees lõimitajate vastase kampaania algatamiseks leitud. Selle kampaania keskmeks kujuneski nn „KR-i süüasi“ või täpsemalt professorite Kljujeva ja Roskini „süüasi“.

Esimeseks asutuseks, kus aukohus valiti, oli NSV Liidu tervishoiuministerium.⁷ Aukohtu esimene istung korraldati 5.–7. juunil 1947. aastal. Kohtupingis olid Kljujeva ja Roskin süüdistusega, et nad aitasid kaasa oma teadussaavutuste – raamatu käsikirja ja vähi-vastase ravimi ampulli – üleandmisele ameeriklastele. Kohtupidamise protseduurilised üksikasjad pani Stalini juhtnööride järgi paika Ždanov. Kolmepäevane ühiskondlik kohtupidamine – omamoodi „teatrietendus“ – toimus ligi 1000 pealtvaataja osavõtul. Esimesel päeval kuulati üle „süüdlasi“, teisel päeval esinesid tunnistajad, kohtu liikmed ja pealtvaatajad ning viimasel päeval oli tribüün riikliku süüdistaja päralt, kes lõpuks kuulutasid välja otsuse – Kljujevale ja Roskinile määrati ühiskondlik noomitus.⁸ Kaitsjat ei olnud üldse ette nähtud, küll oli riikliku süüdistaja kõne ettevalmistatud ja põhjalikult viimistletud ÜK(b)P KK aparatis (vt lähemalt: Jessakov, Levina 2005: 143–207).

Kuigi Kljujeva ja Roskini üle peetud ühiskondliku kohtupidamine oli mastapne üritus, ei kajastanud seda sõnagagi järgnevate päevade ega kuude ajakirjandus. Salastatus aukohtute tegevuse kajastamisel oli Stalini kindel valik.⁹ Teisalt oli aga Kremlil vaja kiirkorras uued suunised ellu rakendada ning jagada doseeritud informatsiooni asjaomastele ringkondadele – parteiaparadist teadlasteni. Need ülesanded täideti 16. juulil 1947. aastal Kremlis vastu võetud „ÜK(b)P KK kinnise kirjaga“ (vt dokumendi publikatsiooni) professorite Kljujeva ja Roskini süüasjas.

Nõukogude võimaaparaadi toimimist on algusest peale iseloomustanud salastatus. Juba bolševike esimestel võimuaastatel pöörati Kremlis suurt tähelepanu parteilise asjaajamise ja tõepärase informatsiooni salastamisele ning seda tagavate reeglite väljatöötamisele. Üldise salastatuse õhkkonnas oli siiski vaja leida moodus, kuidas vajaliku ja avalikkuse

7 Aukohtute loomise ja tegevuse kohta on ilmunud mitu põhjalikku uurimust ja ka olulisemad dokumendid on publitseeritud (Jessakov, Levina 2001, 2005; Jessakov 2007; Kremensov 1997: 131–138; Kremensov 2002; Politburo 2002: 229–237; Stalin i kosmopolitizm 2005: 108–109, 123–128).

8 Siinkohal on märkimisväärne, et hoolimata „süüdimõistmisest“ jätkasid Kljujeva ja Roskin oma teadustegevust samades tingimustes (st sisuliselt erirahastamisel) edasi. See näitab, et Stalini ei olnud isiklikult nende teadlaste vastu midagi, kuid nende n-ö juhtum oli Kremlile suurepäraseks ettekäändeks läänevastase kampaania käivitamiseks. Hiljem selgus, et krupiiniist imeravimist ei saanud (Kremensov 2002).

9 Mainigem, et esimest korda toodi aukohtute tegevus laiema avalikkuse ette alles 1990. aastal.

sele mitte mõeldud informatsiooni edastada liiduvabariikide, kraide, oblastite jt haldusüksuste parteiorganisatsioonidele. Seda hakati tegema nn poliitilise või täpsemalt kinnise kirja vahendusel, mida esmakordselt kasutatakse 1922. aastal (Kurenkov 2015).

Kinnine kiri on lühidalt öeldes partei keskkomitee salajane parteiorganisatsioonidele adresseeritud informatiivne ja instruktiivne kiri, mis selgitas aktuaalseid sise- ja välispoliitilisi küsimusi ning andis vajadusel parteiaparaadile konkreetseid suunised tegutsemiseks. Seega kinnise kirja vahendusel sai NSV Liidu juhtkond efektiivselt edastada sobivas vormis ja ulatuses vajalikku informatsiooni rangelt kindlaksmääratud isikute ringile kohalikes parteiorganisatsioonides. Samas oli kinnine kiri Moskvale vahendiks, et vajadusel kiirkorras ellu rakendada uut poliitikat, ühiskonda mobiliseerida või ideoloogiliselt mõjutada. Kinnisest kirjast kujunes NSV Liidu juhtkonna jaoks oluline kontrollimehhanism, mis püsis parteiaparaadi arsenalis kuni kommunistliku partei taandumiseni areenilt 1990. aastal.

Kinnise kirja roll Nõukogude võimuaparaadi toimimispraktikas ei olnud eri perioodidel ühesugune. Ilja Zemtsov, üks vähestest kinnise kirja mõtestajatest,¹⁰ on märkinud, et nõukogude võimu algusaastatel kasutati seda eelkõige ühiskonna mobiliseerimisel ning hiljem, Jossif Stalini võimuloleku ajal, kerkis esiplaanile direktiivne sisu (Zemtsov 2009: 168–169). Tõepoolest, Stalini jaoks sai kinnine kiri oluliseks instrumendiks, mille abil ta oma poliitikat ellu rakendas juba Lev Trotski põrmustamisel ning veelgi enam 1930. aastate Suure Terrori ajal. Kinnine kiri muutus Stalini ajal üldparteiliseks direktiiviks, millega edastatud suunised olid kohustuslikuks täitmiseks.

Ka 1947. aastal oli kinnine kiri Stalini jaoks sobilikus vahendiks vajalike käsulaudade ja informatsiooni edastamiseks, et kindlustada läänevastase kampaania edukas läbiviimine. Kirja hakati ette valmistama 1947. aasta mais, mustandi koostas ÜK(b)P KK sekretär Mihhail Suslov, selle vaatas üle Ždanov oma aparaaditöötajatega ja viimase lihvi andis Stalin, kes 16. juulil 1947. aastal ka dokumendi allkirjastas. Järgmise viie päeva jooksul kiri paljundati ja saadeti laiali vastavalt ÜK(b)P KKs koostatud üksikasjalikule jaotuskavale. Kokku trükiti 9500 nummerdatud eksemplari, millest enamik (5338) saadeti partei linna-, rajooni-, ringkonna- ja maakonnakomiteedele. Liiduvabariikide, oblastite ja kraikomiteedele oli ette nähtud 172 eksemplari, loomulikult said kinnise kirja kõik ÜK(b)P KK liikmed (160), ministrid ja valitsustasandi keskasutuste juhid (152), kõrgkoolide ja teadusasutuste partei algorganisatsioonid (1500) jms institutsioonid. Kinnisele kirjale lisati NSV Liidu tervishoiuministeeriumis toimunud aukohtu materjalid, mis kokku köidetult moodustasid brošüüri märkega „Täiesti salajane“. Rangelt oli keelatud kirjast koopiaid teha, kõik eksemplarid tuli kindlaks tähtjaks

10 Huvitaval kombel ei ole nn kinnise kirja fenomen ja roll kontrollimehhanismina NSV Liidu sisepoliitiliste olude kujundamisel seni uurijate erialast tähelepanu pälvinud. Lisaks Zemtsoville viitaksin siinkohal Gennadi Kurenkovi raamatule, mis käsitleb Nõukogude parteiaparaadi salajase asjaajamise väljakujunemist ja toimimise praktikat (Kurenkov 2015). Kahtlusteta vääriks kinnise kirja institutsioon eriuurimust.

ÜK(b)P KKsse tagasi saata, kus need hävitati. Õnneks on siiski üks brošüür (nr 9089) ÜK(b)P KK tehnilises sekretariaadis säilinud ja alates 1994. aastast teaduskäibes.¹¹ Seega on lootusetu seda kirja otsida Rahvusrhiivist liiduvabariigi kommunistliku partei dokumentide hulgast, kuigi kirjast endast on paljudes dokumentides juttu.

Kinnise kirja arutamine liiduvabariikides, oblastites, kraides ja asjaomastes asutustes toimus Moskvas paika pandud skeemi järgi, peamiselt ajavahemikul 1947. aasta juulist kuni oktoobrini. Arutelude kokkuvõtted tuli saata Moskvasse ÜK(b)P KK parteiorganite kontrollivalitsusse, kuna just see osakond oli määratud järelevalvet teostama kinnise kirja arutelude küsimuses. Kreml hoidis hoolikalt silma peal, mil moel kinnise kirja arutelud liiduvabariikides toimuvad.

Kinnise kirja laialisaatmise järel saadi loomulikult ka Eesti NSV juhtkonnas aru, et nüüd tuleb kohapeal „lääne ees lõmitamine“ tõsiselt liiduvabariigi tasandil päevakorrade tõsta. Kirja arutelu Eesti NSVs algas 26. juulil, mil leidis aset EK(b)P KK Tartu linnakomitee kinnine koosolek kirja ettelugemisega, millele järgnesid juba sõnavõttud. Järgmistel päevadel toimusid sarnase stsenaariumiga koosolekud teistes partei linnakomiteedes ja maakonna komiteedes ning liiduvabariigi valitsusasutustes. Septembri esimesel poolel arutati kinnist kirja liiduvabariigi õppeasutustes ja komsomoliorganisatsioonis¹² (Karatamm 1947).

Aruteluperioodi alguses, täpsemalt 28. juulil, toimus EK(b)P KK esimese sekretäri Nikolai Karotamme juures eraldi nõupidamine „kinnise kirja küsimuses“, kus liiduvabariigi juhtkonna tasandil arutati Moskvast saadud suuniseid. Nõupidamise ülesastumised olid üld-sõnalised ja paljuski kinnise kirja seisukohtade ümberjutustamised. Siiski väärrib tähelepanu, et näiteks Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Eduard Päll rõhutas õigesti, et Eesti NSV kontekstis saab oluliseks hinnangu andmine „kodanliku Eesti pärandile“ (Stenogramm 1947a).¹³ Karotamm toonitas omalt poolt, et kinnises kirjas fikseeritu „annab paljudeks aastateks programmi meie intelligentsi ja kogu rahva kasvatamiseks nõukogude patriotismi vaimus“ (samas). Tollane Eesti NSV parteijuht pööras ootamatult suurt tähelepanu valvsuse küsimusele, sidudes selle ühemõtteliselt Ameerika Ühendriikide, eriti aga

11 Üks eksemplar on säilinud samuti Vene Föderatsiooni Presidendiarhiivis.

12 Otsus kinnise kirja aruteluks komsomoliorganisatsioonides võeti Moskvas vastu alles 1947. aasta augusti lõpus.

13 1947. aasta tõstiski esiplaanile senise kultuuripärandi ümberhindamine, mis pidi olema Eesti NSV TA ühiskonnateaduslike instituutide oluliseks ülesandeks. Siinkohal on sobilik tsiteerida Eesti NSV TA presidenti Hans Kruusi: „Läbivaks ja juhtivaks Keele ja Kirjanduse Instituudi kõikides töödes on ülesanne kõige terasemalt ja hoolikamalt läbi kaaluda kogu meie rahvalooringuline ja kirjanduslik pärand, teraselt eritleda selles omaaegsed edulised ja reaktioonilised elemendid ning anda edasipüsiv eluõigus kõigele progressiivsele ja edasiviivale“ (Kruus 1948).

Inglismaa luure vaenuliku tegevusega Eesti NSVs ja pagulasringkondades. Kinnise kirja teemad olid arutlusel ka 29.–30. juulil toimunud EK(b)P KK 17. pleenumil.

Eesti NSV juhtkond pööras eriti suurt tähelepanu kinnise kirja arutelule vastloodud Eesti NSV Teaduste Akadeemias¹⁴ ja selle instituutides ning kõrgkoolides. Nendel aruteludel olid kriitikateravikud suunatud eelkõige lääne ees „lömitavate“ teadlaste paljastamisele. Teadlastele heideti ette viitamist võõrkeelsele kirjandusele, oma tööde avaldamist inglise ja teistes keeltes. Nii kurjustas EK(b)P Tartu Riikliku Ülikooli partei algorganisatsiooni sekretär Pavel Kalju ülikooli teadlastega, kes tema arvates lääne ees „lömitavad“. Kui ta olevat astrofüüsik Aksel Kipperilt aru pärinud, miks see oma töid inglise keeles avaldab, siis vastanud teadlane järgmiselt: „USAs on 3000 astronoomi, Nõukogude Liidus 300, Eestis 1. Sellepärast.“ (Veskimägi 2005: 200.) Seda näidet korratakse hiljem mitmel teistelgi aruteludel. Teisteski kõrgkoolides ja teadusasutustes hakatakse innuga „paljastama“ antipatriootlike „teadlasi-lömitajaid“. Moskva käepikendus Eestis, EK(b)P KK 2. sekretär Sergei Sazonov nõudis Tallinna Polütehnilist Instituuti silmas pidades, et tuleb üliõpilased meelitada „professoreid-lömitajaid“ kritiseerima ning „üks-kaks professori tuleks hirmutamiseks välja lüüa“ (Stenogramm 1947b). Sazonov oli ka see, kes nõudis Eesti Vabariigi (nimetades seda irooniliselt „imeilusaks“) aja paljastamist. Kirja arutamisel teatas Eesti NSV TA akadeemik-sekretär Jüri Nuut: „Kiri ütleb, et peab tuginema vene teadusele. Andsime korralduse, et meie produktsioon tohib olla võõrkeelne vaid juhul, kui see on kasulik Nõukogude Liidule. Nüüd saadame inglisekeelsed kirjad tagasi, tehku vene keeles.“ (Samas.)

Samasuguseid „värvikaid“ näiteid võiks eri asutuste parteikomiteede koosolekute protokollidest jm materjalidest arvukalt leida ja pikalt tsiteerida. Siiski on nendest näidetest hoopis olulisemad laiemalt kirjeldatud ideoloogilise kampaania ja kitsamalt huviorbiidis olnud kinnise kirja ning tervikuna nn „KRI süüasja“ tagajärjed.

Kljujeva ja Roskini süüasja üheks olulisemaks tagajärjeks oli NSV Liidu vabatahtlik isooleerimine muust maailmast, sulgumine „raudse eesriide“ taha. Kõige hukatuslikumalt mõjus see just teaduskontaktidele, mis kõigil tasanditel sisuliselt lõpetati. 1947. aasta suvel lõpetati kapitalistlike riikide teadlaste valimine NSV Liidu Teaduste Akadeemia välisliikmeteks ja seni NSV Liidus ilmunud (eelkõige Teaduste Akadeemia süsteemis) võõrkeelsete teadusajakirjade väljaandmine. Võõrkeelsete ajakirjade väljaandmise lõpetamist põhjendati vajadusega kaitsta nõukogude teadussaavutusi välisluure eest. Teadustööde avaldamist võõrkeeles (v.a liiduvabariikide nimirahvuste keeled) käsitleti ühemõtteliselt „lääne ees lömitamisena“. Väga rangelt piirati teaduskirjanduse tellimise võimalusi välismaalt (Akademija nauk 2000).

14 Kokkuvõtlik arupidamine Eesti NSV Teaduste Akadeemias toimunud kinnise kirja aruteludes leidis aset 19. novembril 1947. aastal EK(b)P KK büroo istungil (Stenogramm 1947b).

Aga tõkked välismaaga seati ühiskonna ette hoopis laiemalt. Juba 1947. aasta veebruaris keelustati NSV Liidu kodanikel välismaalastega abiellumine. Sama aasta suveks töötati Ždanovi eestvedamisel välja instruksioon, mis sätestas parteiorganitele põhimõtted välismaalaste kohtlemisel. Direktiivis rõhutati, et kohalikud parteiorganid ei tohi lubada välismaalastel külastada ühtegi linna, ettevõtet, kolhoosi, kultuuriasutust vms asutust, kui mingilgi moel võiks ohtu sattuda riigisaladus. Ühtlasi tuli parteiorganitel tagada „vastavate organite“ (s.t julgeolekuorganite) kaudu välismaalaste jälitamine „liiduvabariigis, kraisis, oblastis, linnas“, et teada olek „iga nende samm“ (Jessakov, Levina 2001: 128). 25. juunil 1947. aastal pandi paika uued reeglid NSV Liidu kodanike riigist väljasõiduks ja välismaalaste riiki lubamiseks. NSV Liidust väljasõidul tuli Nõukogude kodanikel allkirjastada kirjalik kohustuste loend, välismaale lähetatud ametlikele delegatsioonidele anti kaasa konkreetne instruksioon jne. Tollal paikapandud põhimõtted, mis allutasid igasugused väliskontaktid senisest veelgi rangemale kontrollile,¹⁵ jäid kehtima aastakümneteks. Seega tasub meeles pidada, et nõukogulik teaduskorraldus juurutati sõjajärgses Eesti NSVs ajal, mil isoleeritus muu maailma teadusest oli kogu nõukogude perioodi silmas pidades kõige suurem.

Märkimisväärselt suurenes salastatus ühiskonnas. 8. juunil 1947. aastal võttis NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu otsuse, millega karmistati karistusi riigisaladuste „väljalobimise“ eest. Päev hiljem, 9. juunil 1947. aastal, võttis NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium vastu seadluse „Vastutusest riiklike saladuste avaldamise ja riikliku saladust sisaldavate dokumentide kaotamise eest“, millega lisati Vene NFSV kriminaalkodeksisse uus paragrahv, mis nägi ette riigisaladusega patustajatele 8–12-aastase vanglakaristuse. Seati sisse kord, millega asutuste töötajad ülemustest masinakirjutajateni hakkasid andma allkirju, et nad saladust hoiavad, ametlike dokumente ära ei kaota ja tööasjust teistele ei kõnele (Veskimägi 2005: 200). Väiksemgi üleastumine kehtestatud nõuetest tõi kaasa karmid karistused. 1947. aasta seadusandlike aktide alusel koostati järgmiseks aastaks „Juhend riiklike saladuste hoidmiseks NSV Liidu asutustes ja ettevõtetes“, mis kinnitati Ministrite Nõukogu määrusega 1. märtsist 1948. aastast (Juhend 1952). 1947. aasta juunis vastuvõetud seadusandlikud aktid riigisaladuse kohta pidid samuti tagama igasuguste kontaktide vältimise välismaailmaga. Lisaks on tegemist juhendiga, mis määras ära aastakümneteks ka enamiku Eesti NSV asutuste asjaajamise salastatuse. Ilma seda reeglistikku tundmata ei ole tegelikult võimalik adekvaatselt aru saada enamiku asutuste sisemise toimimise loogikast. Totaalse salastatuse režiimi sisseseadmine oli üks tugitalasid „raudsele eesriidele“, millele tahtis NSV Liit end tollal sulges.

Kljujeva ja Roskini süüasja veel ühest olulisest tagajärjest, välismaiste raamatute tellimise ja kasutamise piirangutest, on põhjalikumalt kirjutanud Kaljo-Olev Veskimägi.

15 Väliskontaktide kontroll allutati 25. juunil 1947. aastal moodustatud Informatsioonikomiteele, millele põhieesandeks oli välisluuretegevuse koordineerimine ja sellealase töö tõhustamine.

Õigupoolest tähendas see seda, et välismaist kirjandust ei olnud enam võimalik liiduvabariikide raamatukogudesse tellida. 27. detsembril 1947. aasta võttis NSV Liidu Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus vastu eraldi instruksiooni välismaise kirjanduse „korrastamise“ kohta, mis praktikas tähendas seda, et tsensori poolt läbi vaatamata võõrkeelsed trükised tuli teistest publikatsioonidest eraldada ja isoleerida. NSV Liidus oli see instruksioon suunatud eelkõige nn trofeekirjanduse läbivaatamisele, kuid Eesti NSVs tõi direktiiv kaasa kohustuse Eesti Vabariigi ajal soetatud võõrkeelse kirjanduse ülevaatamiseks. Tollane Eesti NSV tsensuuriametkond aga ei soovinud sellega tegeleda, mistõttu anti korraldus koguda võõrkeelne kirjandus kokku suurematesse raamatukogudesse. 1948.–1949. aastal puhastatigi asutuste, koolide jt raamatukogud võõrkeelsest kirjandusest, mis anti põhiosas üle linnade ja maakondade keskraamatukogudele ning ühtlasi kehtestati ka kindlad reeglid nende trükiste kasutamiseks. Keelatud väliskirjandus tuli paigutada erifondi ja neid trükiseid sai kasutada ainult eriloa alusel. 1949. aasta aprillis väljaantud Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldus fikseeris ühemõtteliselt, et erifondi raamatuid võis „laenutada ainult isikuile, kelle ametlikel nõudmistel keelatud raamatute saamiseks on märgitud, et neile lubatud salajaste dokumentide kasutamine“. Nii pandi alus erifondidele, mis püsisid kuni 1980. aastate 2. pooleni. Lisaks, nagu Veskimägi õigusega tõdeb, tõi see protsess kaasa kultuurivara „arutu ja truualamliku“ hävitamise. (Veskimägi 1996: 272–275.)

Avalikkust kinnistest kirjast ei teavitatud, kuid ajakirjandusse ilmusid kinnises kirjas kasutatud ja selle aruteludel esile tõstetud märksõnad – *lobisejad*, *lömitajad*, *antipatrioodid* jms. Sel moel kujundati ideoloogilist fooni ühiskondlikele protsessidele, mis jätkusid järgnevatel aastatel ja kulmineerusid Eesti NSVs 1950. aastal.

Nõukogude teaduse üleoleku ja nõukogude patriotismi propaganda teostamisel¹⁶ ja ajastule omaste uute märksõnade levitamisel hakkas võtmerolli etendama 1947. aasta suvel loodud NSV Liidu Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing (hilisem ühing Teadus), mille sõsarorganisatsioonid asutati kiirkorras ka liiduvabariikides (Remmel 2011: 196–199). Ühingu (rahvasuus „lehvitamise ühing“) vahendusel hakkasid Stalini nõudel nõukogude teaduse edusamme ja Kremli väljatöötatud ideoloogilist liini propageerima teaduse tipud, mitte tavalised parteiaparaadi propagandistid.

Sõjajärgsetel aastatel kujundas Stalin lõplikult välja teadlaste ja loomeinimeste jaoks üsna eripalgelise hüvede, soodustuste ja privileegide süsteemi, mis toimis nii üleliiduliselt kui liiduvabariigi tasandil. Võib isegi öelda, et Stalin seadis eesmärgiks kujundada teadlaskonnast privilegeeritud ja väliste tunnustega eristuvat kihistust nõukogude ühiskonnas – omamoodi vaimueliiti. Eespool mainitud 1946. aasta järsule palgatõusule lisaks võeti hiljem päevakorra teadustöötajate pensionid ning kavas oli sisse viia Vene impeeriumi eeskujul

16 1947. aasta aprillis koostas ÜK(b)PKK propaganda- ja agitatsiooniosakond mahuka tegevuskava nõukogude patriotismi propageerimiseks ühiskonnas.

kogu kõrghariduse ja teadusvaldkonna munderdamine, ÜK(b)P Keskkomitees valmistati ette seaduseprojekt teadlastele eraldi autasude sisseseadmiseks jne. Kuid teatavasti tasuta lõunaid ei ole. Vastutasuks tuli teadlastel viljeleda ideoloogiliselt õiget teadust ning olla parteiaparaadi käepikenduseks propaganda teostamisel. Seda eesmärki täitiski esmalt nn lehitamise ühingu loomine. Ka Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu lektoriteks on esimestel aastatel eelkõige akadeemikud ja ülikoolide õppejõud.

Teadus allutati veelgi selgemalt poliitilise võimu kontrollile. Kljujeva ja Roskini süüasja ettevalmistamise ajal leidis aset nn diskussioon filosoofiateaduses, mille käigus kehtestati sellele teadusvaldkonnale selged ideoloogilised raamid. Tegelikult oli see avalöö, Kremli dirigeerimisel hakati alates 1947. aastast läbi viima samasuguseid „teaduslikke“ diskussioone eri teadusvaldkondades alates ajaloost kuni majandusteaduseni välja, sihiga tugevdada „parteilist suunda teaduses“. Nii allutati teadus järgale parteilisele kontrollile, hävitati akadeemiline teaduslik diskussioon ning Kremli heakskiidu saanud teadlased (Trofim Lössenko jt) said võimaluse oma oponentide põrmustamiseks. Need protsessid ei jätnud loomulikult mõjutamata teaduse nõukogustamist sõjajärgses Eesti NSVs.

Samamoodi „hoolitses“ Stalin kirjanike ja kunstnike eest, kes saanud hüvede eest pidid omalt poolt kaasa aitama nõukogude patriotismi propageerimisele ja laiemalt uute ideoloogiliste hoiakute kujundamisele ühiskonnas. Ilmekaks näiteks on siinkohal kirjanik Konstantin Simonov, kelle loomingulisteks nõuandjateks olid Stalin ja Ždanov isiklikult. Simonovi 1949. aastal ilmunud näidend „Võõras vari“ andis dramaturgilises vormis edasi Kljujeva ja Roskini süüasja „sõnumi“ ühiskonnale. Kinolinal täitis seda rolli film „Aukohus“ ja paljud teised kunstiteosed. Ka Eesti NSV kirjanduse, näitekunsti jt loomevaldkondade sisule alates 1947. aastast on kinnine kiri Kljujeva ja Roskini süüasjas kahtlusteta sügava pitseri jätnud. Eriliselt hakatakse rõhutama vene rahva rolli, kelle järgi kõigil teistel tuli joonduda. Kõik inimestele kasulikud leiutised – autost raadioni – olid mõistagi leiutatud Venemaal või leiutiste ideed eurooplaste poolt alatult Venemaalt varastatud. Eesti kontekstis tähendas see sisuliselt kohaliku kultuuriruumi venestamist, lahtiütlemist lääne kultuuriruumist, sõjaeelsest Eesti Vabariigi kultuuripärandist ning sundorienteeritust vene kultuurile. Selline lähenemine välistas ka igasuguse läbikäimise pagulastega.

1947. aasta kinnine kiri professorite Niina Kljujeva ja Grigori Roskini süüasjas on üks võtmedokumente mõistmaks hilisstalinistliku NSV Liidu sisepoliitilisi olusid suurriikidevahelise vastasseisu – külma sõja – väljakujunemise kontekstis. Kinnise kirja ja üldisemalt tollal Kremli poolt läbiviidud läänevastase kampaania mõju ja telgitaguste tundmine on kindlasti vajalik ka Eesti NSV sovetiseerimisprotsessi uurimisel ning toob esile uusi tahke keskuse ja liiduvabariigi võimuvahekordades. Neid võimuvahekordi on käsitletud poliitilise võimu tasandil ja läbi kontrollimehhanismide (Tannberg 2007, 2010), kuid Moskva tegevus Eesti teaduse ja kultuurivaldkondade allutamisel ja suunamisel on paljuski läbiuurimata teema. See tõdemus kehtis ka Kljujeva ja Roskini kinnise kirja osas.

Dokument¹⁷

16.07.1947

Salajane

ÜK(b)P Keskkomitee kinnine kiri

ÜK(b)P Keskkomitee, liiduvabariikide kommunistlike parteide keskkomiteede liikmetele ja liikmekandidaatidele, kraikomiteedele, oblastikomiteedele, partei linna- ja rajoonikomiteedele, NSV Liidu ministritele, keskasutuste kolleegiumide liikmetele ja juhatajatele, NSV Liidu ministriumide ja keskasutuste parteiorganisatsioonide sekretäridele, kõigile sõjaväeringkondade ja väegruppide juhatajatele

PROFESSORITE KLJUJEVA JA ROSKINI SÜÜASJA KOHTA

ÜK(b)P Keskkomitee on viimasel ajal välja selgitanud mitmed faktid, mis annavad tunnistust sellest, et Nõukogude intelligentsi teatud osal esineb meie inimestele ebaväärikat lõimitamist välismaa ja kodanliku lääne kaasaegse reaktsioonilise kultuuri ees ja orjameelset suhtumist neisse. Eriti iseloomulik on selles suhtes professorite Kljujeva ja Roskini anti-patriootlike ja riigivastaste tegude süüasi, mille tegi kindlaks ÜK(b)P Keskkomitee ja mis vaadati läbi NSV Liidu Tervishoiuministriumi juures asuvas aukohtus käesoleva aasta juunis.

Selle asja suure poliitilise tähtsuse tõttu peab keskkomitee vajalikuks pöörduda parteiorganisatsioonide poole, aga ka ministrite ja ministriumide parteiorganisatsioonide poole käesoleva kirjaga, milles on esitatud nii süüasja detailid kui ka sellest tulenevad järeldused ja õppetunnid.

ÜK(b)P Keskkomitee saadab teile NSV Liidu Tervishoiuministriumi juures asuva aukohtu materjalid Kljujeva ja Roskini süüasjas: ministriumi parteiorganisatsiooni avalduse tervishoiuministrile, aukohtu esimese istungi stenogrammi, ühiskondliku süüdistaja kõne aukohtus ja aukohtu otsuse.

Nendest materjalidest nähtub, et professorid Kljujeva ja Roskin andsid endise tervishoiuministri Miterevi¹⁸ mahitusel ja Ameerika spiooni – meditsiiniakadeemia endise sekre-

17 Allikas: Сталин и космополитизм. Документы Агитпропа ЦК КПСС 1945–1953. Москва 2005, с. 123–127. [Dokumendi originaal asub Venemaa Riiklikus Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivis: РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 122. Д. 258. Л. 1–4.]

18 Georgi Miterev (1900–1977) – alates 1939. aastast NSV Liidu tervishoiuminister, kes 1947. aastal Kljujeva ja Roskini süüasja käigus ametist vabastati.

täri Parini¹⁹ aktiivsel kaasabil ameeriklastele üle nõukogude teaduse tähtsa avastuse – preparaadi vähi ravimiseks. Olles NSV Liidu kahtlased kodanikud, juhindudes isikliku kuulsuse ja odava populaarsuse kaalutlustest välismaal, ei pidanud nad vastu Ameerika luurajate survele ja andsid ameeriklastele üle teadusliku avastuse, mis on Nõukogude riigi, nõukogude rahva omand. Riigi ja rahva elulistest vajadustest hoolimata, unustanud oma kohustused kodumaa ees, kes ümbritses nende töö hoolitsuse ja tähelepanuga, jätsid Kljujeva ja Roskin Nõukogude teaduse ilma prioriteedist (esikohast) sellele avastusele ning kahjustasid tõsiselt Nõukogude Liidu riiklikke huve.

Materjalidest te näete, et soovides olla välismaalastele meele järele, kasutasid Kljujeva ja Roskin kõikvõimalikke riukaid. Süüasja arutamisel käitusid Kljujeva ja Roskin ebasiiralt ja väärilt mitte ainult fakte varjata püüdes, vaid asudes otsese vale ja pettuse teele, lootes aukohut eksitada. Ümberlökkamatute tõendite valgusel püüdsid nad seletada oma rämpseid tegusid, otsekui oleksid need ajendatud humaansetest, „puhastest” soovidest. Kohtulik arutamine, mis toimus ministeeriumi enam kui tuhande töötaja juuresolekul, näitas ulatuslikule ühiskondlikule arvamusele nende inimeste madalat moraalset ja poliitilist taset, nende tegusid juhtivate püüdluste väiklust ja madalust, Nõukogude kodaniku au ja kohusetunde elementaarsete mõistete puudumist.

ÜK(b)P Keskkomitee on seisukohal, et professorite Kljujeva ja Roskini süüasi ei ole üksikfakt ega ole järelikult ka juhuslik nähtus ning annab tunnistust sellest, et meie, eriti kultuuri valdkonnas töötava intelligentsi mõnede kihtide moraalne ja poliitiline seisund on tõsiselt ebarahuldav.

Sellised faktid peavad seda enam pälvima meie tähelepanu, et juba möödunud aastal pööras ÜK(b)P Keskkomitee tuntud otsustes ajakirjade Zvezda ja Leningrad ning draamateatrite repertuaari kohta²⁰ erilist tähelepanu kogu kahjule, mida teeb mõnede meie kirjainike ja kunstitöötajate lömitamine lääne kodanliku kultuuri ees. Kuid ka pärast ÜK(b)P Keskkomitee neid tõsiseid hoiatusi levib välismaa ees kummardamine, sealhulgas isegi selliste teadlaste seas nagu Kljujeva, kes on kõige – oma teadmiste, töötingimuste, ühiskondliku positsiooni – eest tänu võlgu Nõukogude riigile. See rõhutab eriti jõuliselt, et välismaa ees lömitamise halb ohtlik haigus võib tabada meie intelligentsi kõige vähem kindla-meelsemat osa, kui sellele haigusele lõppu ei tehta.

Kus peituvad selle haiguse lätted? Kuidas võis leiduda meie nõukogude ühiskonnas inimesi, kes läksid välja enda rahvuslikule alandamisele, oma väarikustunde kaotamisele, põlvede nõtkutamisele välismaa kapitalistide kõige tühisemate ja müüdavamate teenrite ees?

19 Vassili Parin (1903–1971) – füsioloog, 1944. aastast NSV Liidu Meditsiiniteaduste Akadeemia akadeemik, akadeemik-sekretär, arreteeriti Kljujeva ja Roskini süüasjas 1947. aastal ja määrati 25-aastane karistus süüdistusega spionaažis. Vabastati 1953. aastal.

20 Need ÜK(b)P KK otsused võeti vastu vastavalt 14. ja 26. augustil 1946. aastal.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vabastas Venemaa rahvad majanduslikust ja vaimsest orjastamisest välismaa kapitali poolt. Nõukogude võim tegi meie maa esimest korda vabaks ja iseseisvaks riigiks. Rajanud võimsa sotsialistliku tööstuse ja kolhooside eesrindliku põllumajanduse, saavutas Nõukogude riik majandusliku sõltumatus. Viinud ellu kultuurirevolutsiooni ja loonud omaenda Nõukogude riigi, purustas meie rahvas meie maa materiaalse ja vaimse sõltuvuse ahelad kodanlikust läänest. Nõukogude Liidust on saanud maailma tsivilisatsiooni ja progressi kants. Suures Isamaasõjas demonstreeris sotsialistlik kord kogu oma jõudu ja üleolekut kapitalistlikust korrast. Kuidas saavad, arvestades ülemaailmset ajaloolist osa, mida etendab Nõukogude Liit, veel säilida võimsa nõukogude organismi poorides lõimitamise ja oma rahva jõusse mitte uskumise häbiväärsed nähud? Kuidas võisid neis tingimustes esineda orjameelsuse ja välismaa ees lõimitamise meeoleolud?

Seda liiki antipatriootlike meeolelude ja tegude juured peituvad selles, et mõningane osa meie intelligentsist on veel Tsaari-Venemaa neetud mineviku igandite vangid. Seetõttu, et Tsaari-Venemaa valitsevad klassid sõltusid välismaast, kajastasid nad riigi sajanditepikust mahajäämust ja sõltuvust, tagusid vene intelligentsile pähe arusaama, et meie rahvas on mittetäisväärtuslik, ja veendumust, et venelased pidavat alati mängima Lääne-Euroopa „õpetajate“ ees „õpilaste“ osa. Seda enam käis see teiste Tsaari-Venemaal elavate rahvaste kohta, kelle teadust ja kultuuri ei võetud üldse arvesse. Tsaari-Venemaa rahvast irdunud ja talle võõrad valitsevad klassid ei uskunud vene rahva loovasse jõusse ega pidanud võimalikuks, et Venemaa pääseks mahajäämusest välja omal jõul. Alates 18. sajandist ujutati Venemaa üle välismaalastega, kes käitusid nagu kõrgema rassi ja kõrgema kultuuri esindajad. Seepärast ei ole juhus, et 18.–19. sajandil kaotas Vene aadel oma rahvusliku palge ja traditsioonid sedavõrd, et unustas vene keele ja kopeeris orjalikult kõike prantsusepäraselt. Hiljem asendus prantsuse kommee ja prantsuse kultuuri kummardamine Venemaa valitsevate klasside seas selja küürutamise ja saksapärase ees.

Venemaa teadus oli alati kannatanud selle lõimitamise pärast välismaa ees.

Usu puudumine Vene teaduse jõusse tõi kaasa selle, et Vene õpetlaste teaduslikele avastustele ei pööratud tähelepanu, seetõttu omistati Vene teadlaste kõige suuremad avastused välismaalastele või siis viimased omistasid need kelmuse teel. Lomonosovi²¹ suured avastused keemia valdkonnas omistati Lavoisier'le²², raadio leiutamine suure Vene teadlase

21 Mihhail Lomonossov [1711–1765] – vene teadlane, entsüklopedist, luuletaja ja ühiskonnategelane, kelle teadussaavutused pidid parteipropaganda järgi üliveenvalt tõestama vene teaduse üleolekut maailmas.

22 Antoine Laurent de Lavoisier [1743–1794] – prantsuse keemik, nüüdiskeemia rajaja.

Popovi²³ poolt kirjutati itaallase Marconi²⁴ arvele, Vene õpetlase Jablotškov²⁵ leiutatud elektripirni nimetasid välismaalased enda omaks jms.

Kõik see oli kasulik välismaa kapitalistidele, sest võimaldas neil kergemini kasutada meie maa rikkusi omakasupüüdlikel eesmärkidel ja oma huvides. Seepärast toetasid ja juurutasid nad igati Vene rahva kultuurilise ja vaimse alaväärtuslikkuse ideoloogiat. Vene teadus ja kultuur, nagu ka Tsaari-Venemaa teiste rahvuste teadus ja kultuur arenesid ja karastusid halastamatus võitluses kõigi katsetega jätta nad ilma iseseisvast tähendusest, paigutada nad Lääne-Euroopa kultuuri tagahoovi.

Teiseks orjameelsuse ja lõimitamise allikaks on kapitalistliku ümbruse mõju meie intelligentsi kõige vähem kindlameelsemale osale. Ameerika ja Inglise imperialistid ning nende agentuur ei säästa jõudu selleks, et neil oleks NSV Liidus oma luure ja nõukogudevastase propaganda tungipunktid. On teada, milliseid jõupingutusi teevad välismaa luurajad, et neil oleks mingidki mõju avaldamise kolded meie maal. Teades, et meie töölised, talupojad ja sõdurid oskavad kaitsta Nõukogude riigi huve ega luba endal panna toime tegusid, mis riivaksid meie kodumaa au ja väärikust, otsivad välismaa luurete agendid jõuliselt nõrku ja haavatavaid kohti ning leiavad neid meie intelligentsi mõnedes kihtides, kes on nakatunud lõimitamise ja oma jõududesse mitteuskumise tõppe. Seepärast on arusaadav, et imperialismi agendid püüavad igati toetada ja elustada ülrikahjulikke igandeid inimeste teadvuses sel eesmärgil, et nõrgendada Nõukogude riiki ning laostada ideelis-poliitiliselt kõige ebakindlamaid Nõukogude kodanikke. Kljujeva ja Roskini süüasi näitab ilmekalt, et just need inimesed, kes on nakatunud orjameelsest lõimitamisest kodanlikku kultuuri ees, langevad kergesti välismaa luurete saagiks.

Millised järeldused peavad meie partei- ja nõukogude töötajad tegema Kljujeva ja Roskini asjast?

1. Kuivõrd lõimitamine lääne kodanliku kultuuri ees ja orjameelne suhtumine sellesse on teatud määral levinud, siis on partei kõige tähtsamaks ülesandeks Nõukogude intelligentsi kasvatamine nõukogude patriotismi, Nõukogude riigi huvidele ustavuse vaimus, murdumatu tahtejõu ja iseloomu vaimus, välismaa luurete mistahes salakavalatele võtetele vastupanu osutamise vaimus, valmisoleku vaimus mistahes tingimustes ja mistahes hinnaga kaitsta Nõukogude riigi huve ja au. Parteiorganisatsioonid peavad väsimatult selgitama meie inimestele seltsimees Stalini juhtnööri, et ka „viimanegi Nõukogude kodanik, kes on vaba kapi-

23 Aleksander Popov (1859–1906) – vene füüsik ja elektriinsener, üks raadio leiutajatest.

24 Guglielmo Marconi (1874–1937) – itaalia insener, keda peetakse sageli raadio leiutajaks, kuna tema süsteem saavutas laialdase leviku (sai ka esimese patendi).

25 Pavel Jablotškov (1847–1894) – vene elektrotehnik, kes leiutas vahelduvvoolu-kaarlambi (nn Jablotškovi küünal), mille ta 1876. aastal Pariisis patenteeris.

talismi ahelatest, on peajagu kõrgem mistahes välismaa kõrgel kohal töötavast ametnikuhingest, kelle õlgadel lasub kapitalistliku orjuse ike”.

2. Kogemused näitavad, et nõukogude patriotismi kasvatamisel omandavad tohutu tähtsuse aukohtud. Inimeste konkreetsete tegude arutamine koos poliitilise ja kasvatustööga kohtuprotsessi käigus, aukohtute suur avalikkus annavad kohtuprotsessile tohutu moraalse jõu ja teevad aukohtutest meie poliitilise mõjutamise võimsa hoova, millega üldised, abstraktset tüüpi propagandistlikud kampaaniad ei anna end võrrelda. See tähendab, et aukohtute näol on leitud uus, sealjuures meie intelligentsi kasvatamise terav ja mõjus vorm, mida peab ergutama ja arendama.

3. Kljujeva ja Roskini süüasi näitas ka seda, et meie riigiparaadi mõningate töötajate, sealhulgas ka juhtivate töötajate seas esineb talumatut valvsuse nürinemist, heasüdamlikkust ja muretust. Vaenuliku kapitalistliku ümbruse olukorras käituvad mõned meie töötajad mitte kui poliitilised riigitegelased, vaid kui põhimõttelagedad poliitilised sahkerdajad, kes on kaotanud bolševistliku palge, on valmis võrku langema ja osutama välismaa luurajale mistahes teenet paari meelitusks öeldud lahke sõna eest. Kui me tahame, et meist peetaks lugu ja meiega arvestataks, siis me peame eelkõige iseendast lugu pidama. Ülesanne seisneb selles, et meie inimesed õpiksid käituma väärikalt, nagu see on kohane Nõukogude inimestele.

4. Kljujeva ja Roskini asi näitas ka ministeeriumide nõrka parteipoliitilist tööd. Seda tööd tehakse juhuslikult, see on peamiselt seotud juubelitähtpäevade ja kampaaniatega, ei pöörata tähelepanu tõeliselt tähtsatele faktidele ministeeriumide elus ja see ei ole sihitud ministeeriumide töötajate tõeliselt bolševistliku kasvatamise ülesannete täitmisele. Nendele tõsistele puudustele ministeeriumide parteiorganisatsioonide töös tuleb teha kõige otsustavamal kombel lõpp.

Keskkomitee teeb ettepaneku tutvustada käesolevat kirja ja laialisaadetavaid materjale partei oblasti- ja kraikomiteede liikmetele, liiduvabariikide kommunistlike parteide keskkomiteede liikmetele, linna- ja rajoonikomiteede liikmetele, aga ka tutvuda kirjaga ja see läbi arutada NSV Liidu ministeeriumide, keskasutuste, kõrgemate õppeasutuste, akadeemiate ja teadusliku uurimise instituutide parteiorganisatsioonides.

Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee
16. juuli 1947. a.

Vene keelest tõlkinud Jüri Ojamaa.

Kirjandus

Akademiija nauk 2000 = Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС 1922–1952. Москва: РОССПЭН, 2000.

Babitšenko 1994 = Денис Бабиченко, Писатели и цензоры. Советская литература 1940х годов под политическим контролем ЦК. Москва, 1994.

Brandenberger, David 2002. *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956*, Harvard: Harvard University Press.

Fatejev 1999 = Андрей Фатеев, Образ врага в советской пропаганде. 1945–1954. Москва, 1999.

Gorlitzki, Yoram, Oleg Khlevniuk 2004. *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*. New York: Oxford University Press.

Herrala, Meri E. 2012. *The Struggle for Control of Soviet Music from 1932 to 1948. Soviet realism vs. Western Formalism*. Edwin Mellen Press.

Hlevnjuk, Oleg 2015. *Stalin. Diktaatori uus elulugu*. Tallinn: Tänapäev.

Jessakov 2007 = Владимир Есаков, О сталинских судах чести в 1947–1948 гг. – Труды Отделения историко-филологических наук РАН. 2006 год. Москва: Наука 2007, с. 545–562.

Jessakov, Levina 2001 = Владимир Есаков, Елена Левина, Дело КР: Суды чести в идеологии и практике послевоенного сталинизма. Москва: ИРИ РАН, 2001.

Jessakov, Levina 2005 = Владимир Есаков, Елена Левина, Сталинские «суды чести». Дело «КР». Москва: Наука, 2005.

Karjahärm, Toomas, Helle-Mai Luts 2005. *Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953*. Tallinn: Argo.

Karjahärm, Toomas, Väino Sirk 2007. *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Argo.

Krementsov, Nikolai 1997. *Stalinist Science*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Krementsov, Nikolai 2002. *The Cure. A Story of Cancer and Politics from the Annals of the Cold War*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kurenkov 2015 = Геннадий Куренков, От конспирации к секретности. Защита партийно государственной тайны в РКП (б)-ВКП (б). 1918–1941 гг. («АИРО – монография»). М.: АИРО-XXI, 2015.

Literaturnõi front 1991 = Литературный фронт. История политической цензуры 1932–1946 гг. Сборник документов. Москва, 1991.

Politbjuro 2002 = Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945–1953. Москва: РОССПЭН, 2002.

Rommel, Atko-Sulhan 2011. *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Selart, Anti 2017. *Kes ei rajanud Tallinna? Paul Johansen, võitlus normannismiga ja Eesti ajalugu*. – *Vana Tallinn*, nr 28 (32). Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, lk 147–169.

Simonov 1990 = Константин Симонов, Глазами человека моего поколения. Размышления о И. В. Сталине. Москва: Книга, 1990.

Stalin 1946 = Seltsimees J. V. Stalini kõne. – Postimees, 10.02.1946.

Stalin i kosmopolitizm 2005 = Сталин и космополитизм. Документы Агитпропа ЦК КПСС 1945–1953. Москва, 2005.

Zemtsov 2009 = Илья Земцов, Советский язык – энциклопедия жизни (Веги отечественной социологии). Москва, 2009.

Zubkova 1999 = Елена Зубкова, Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. Москва: РОССПЭН, 1999.

Tannberg, Tõnu 2007. Moskva institutsionaalsed ja nomenklatuursed kontrollimehhanismid Eestis NSV-s sõjajärgsetel aastatel. – Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae, nr 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 225–272.

Tannberg 2010 = Тину Таннберг, Политика Москвы в республиках Балтии в послевоенные годы (1944–1956). Исследования и документы. (История сталинизма). Москва: РОССПЭН, 2010.

Tomoff, Kirill 2006. Creative Union. The Professional Organization of Soviet Composers 1939–1953. Ithaca, London: Cornell University Press.

Veskimägi, Kaljo-Olev 1996. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn.

Veskimägi, Kaljo-Olev 2005. Kuidas valitseti Eesti NSV-d. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 162 etteastumist 1944–1956 vahemängude ja sissejuhatusega. Tallinn: Varrak.

Vlassova 2010 = Екатерина Власова, 1948 год в советской музыке. [Москва:] Классика-XXI, 2010.

ÜK(b)P Keskkomitee otsused 1953 = ÜK(b)P Keskkomitee otsused „Ajakirjadest „Zvezda“ ja „Leningrad““, „Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks“, „Kinofilmist „Suur Elu“ ja „V. Muradeli ooperist „Suur Sõprus““. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1953.

Arhiiviallikad

Juhend 1952 = Juhend riiklike saladuste hoidmiseks NSV Liidu asutustes ja ettevõtteis. Tallinn. 1952. RA, ERAF.17/1.1.219, l. 33–71.

Karotamm 1947 = EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme informatsioon ÜK(b)P KK-sse 31.07., 13.08., 24.08., 12.09.1947. – RA, ERAF.1.4.502, l. 1–28.

Kruus 1948 = Hans Kruus, Meie põhilistest ülesannetest ajaloo, keele, kirjanduse ja folkloori alal, 28.01.1948 (käsikiri). – Eesti TA arhiiv, 22.3.31, l. 18–19.

Stenogramm 1947a = N. Karotamme juures 28.07.1947 toimunud nõupidamise stenogramm. – RA, ERAF.1.1-5-9, l. 1–10.

Stenogramm 1947b = EK(b)P KK Büroo 19.11.1947 istungi stenogramm. – RA, ERAF.1.4.486, l. 24–33.

Tõnu Tannberg – PhD (1996), Tartu Ülikooli eesti lähiajaloo professor.

E-post: tonu-andrus.tannberg[at]ut.ee

Closed letter of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) of July 16, 1947: Its historical context

Tõnu Tannberg

The main sources of Estonian history are predominantly stored in the Estonian archives, yet it is also impossible to ignore archival sources located in the archives of Russia when it comes to studying most topics of importance, particularly as regards the periods of the Russian Empire and the Estonian SSR. This article is concerned with the closed letter of the Central Committee of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) of July 16, 1947 regarding the accusations against Nina Klyueva and Grigorij Roskin that served as an excuse for Joseph Stalin to initiate a massive anti-Western campaign directed and to establish an official Soviet patriotism in society. The closed letter of 1947 is one of the key documents that enables us to understand the circumstances of the internal politics of the late Stalinist USSR in the context of the developments leading to a confrontation of superpowers – the Cold War.

The organisational format of launching the campaign consisted in the so-called Courts of Honour that had been created upon the decree of the Central Committee of the AUCP(b) from March 28, 1947 and tasked with revealing “antipatriotic” transgressions and deeds “directed against state and society” and with public condemnation of “those found guilty”. The Soviet Court of Honour was designed as a form of instructing society, a new means of restraining the growing dissent; it was to meant to discipline the officials of the Party and state apparatuses and particularly to keep the intellectuals within the required ideological limits.

The first who were picked by Stalin as a warning example to be given a public condemnation were Professors Klyueva and Roskin, a married couple who already before the war had developed the so-called Preparation KR that was considered a promising cure for cancer. In 1946, the manuscript of a recently finalised monograph by Klyueva and Roskin on the topic of Preparation KR and a vial of the medicine were given to Americans under the auspices of scientific information exchange. This had been sanctioned by the authorities, but at the beginning of 1947 Stalin decided that it should be treated as betrayal of a state secret. Thus, an excuse, as well as the first “culprits” of a suitable category, was found to initiate a campaign against “those grovelling before the West”. It was launched on a broader scale with the help of the closed letter.

The closed letter – an informative and instructive letter sent to the Party organisations by the Party’s Central Committee explained topical issues of internal and external politics and, if necessary, also provided concrete guidelines for action for the Party apparatus – was an important control mechanism for the Soviet leadership and remained a weapon in the arsenal of the Party apparatus until the Communist Party’s withdrawal from the limelight in 1990. The closed letter was a means for the Kremlin to implement a new policy at speed, mobilise the society, or exert an ideological influence on it, if required.

Also in 1947, the closed letter proved a suitable means for Stalin to forward orders and information to guarantee the successful implementation of the anti-Western campaign. Preparations for the letter had been started by the apparatus of the Central Committee of the UCP(b) in May 1947, but the final polishes were given to it by Stalin who signed the document on July 16, 1947. After that, the letter was copied and sent to government institutions, party organisations of the Soviet republics, oblasts and

krais according to a detailed plan of dissemination drawn up by the Central Committee of the UCP(b) – 9,500 numbered copies all in all. It was strictly forbidden to make additional copies of the letter; the existing copies were to be sent back to the Central Committee by a certain date upon which they were destroyed.

The discussion of the closed letter in the republics, oblasts, kraises and relevant institutions followed a pattern established in Moscow lasting mostly during the period from July to October 1947. The public was not informed about the closed letter, but keywords of the letter that were highlighted in the discussions – blabbers, grovelers, anti-patriotism, etc. – started to appear in the media. In this way, an ideological background was created for the social processes that would follow in the coming years and peak in the Estonian SSR in the year 1950.

The campaign against “the grovelers before the West” resulted in a voluntary isolation of the Soviet Union from the rest of the world and seclusion behind the Iron Curtain. Its most disastrous results concerned research contacts that were virtually abolished on all levels. Research was even more clearly subjugated to the controlling political power, academic scholarly discussion was eliminated and the researchers endorsed by the Kremlin had a chance to crush their opponents. The secrecy in society increased to a considerable extent. Naturally, all these processes did not fail to influence the Sovietisation of the research and cultural life in the post-war Estonian SSR.

Awareness of the closed letter, as well as the more general effect and backstage circumstances of the anti-Western campaign conducted by the Kremlin, is certainly necessary when studying Sovietisation in the Estonian SSR as it highlights new facets in the power balance of the centre and the Republic, while facilitating the understanding of Moscow’s activities in the subjugation and directing of the fields of research and culture in the republic. Hitherto, the studies of the effect of the closed letter of 1947 on these processes have remained modest in specialised literature.

Tõnu Tannberg – PhD (1996), Professor of contemporary history in the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.

E-post: tonu-andrus.tannberg[at]ut.ee